

NIKOMACHO ETIKA

PIRMA KNYGA

1. Atrodo, kad kiekvienas menas ir kiekvienas mokslas, taip pat kiekvienas veiksmas ir sąmoningas pasirinkimas siekia ko nors gero. Todėl teisingai buvo pavadinta gėriu tai, ko visi siekia¹. Be to, aišku, kad tikslai būna skirtingi: vienu tikslai yra tik veikla, o kitų – dar ir tos veiklos padariniai. Kai tikslai neapsiriboja tik veikla, tos veiklos padariniai būna vertingesni negu pati veikla. Kadangi yra daug veiklos, menų ir mokslų² rūšių, tai būna ir daug tikslų: gydymo meno tikslas yra sveikata, laivų statybos – laivas, karo meno – pergalė, ūkio tvarkymo – turtas. Kur tokie menai būna pajungti kuriai nors aukštesnio meno sričiai, kaip antai jojimo menui būna pajungtas žąslų dirbimo menas ir kitų jojimui reikalingų daiktų gamyba, o pats jojimo menas ir apskritai karo menas – karinio vadovavimo menui, ten ir kiti menai panašiai būna pajungti kitiems menams. Visais tokiais atvejais aukštesnių menų tikslai yra vertingesni už jiems pajungtų menų tikslus – juk dėl anų tikslų siekiama ir šių.

Nėra jokio skirtumo, ar veiklos tikslas yra pati veikla, ar dar kas nors be veiklos, kaip antai mūsų ką tik minėtuose menuose.

2. Jeigu įvairių veiklos rūšių tikslas yra tas, kurio mes siekiame dėl jo paties, o visa kita norime pasiekti tik dėl šito galutinio tikslo ir kiekvienu atveju pasirenkame, žiūrėdami ne kokio kito tikslo – tai būtų „daina be galo“, ir mūsų siekimas būtų tuščias ir beprasmis, – o tik šito, tai aišku, kad tas galutinis tikslas bus gėris, tai yra aukščiausiasis gėris.

Argi tą gėrį pažinti nėra svarbu, ir mūsų gyvenime? Argi mes, jį pažinę, negalėtume tarsi šauliai, taikantys į taikinį, lengviau pataikyti ten, kur reikia? O jeigu taip, tai mes turime pamėginti bent bendrais bruožais nustatyti, kas jis yra ir kuriam menui ar mokslui priklauso.

Atrodo, kad jis priklauso svarbiausiojo ir aukščiausiojo meno sričiai. Toks menas – tai valstybės valdymo menas. Mat jis nustato, kurie mokslai yra reikalingi valstybei, kuriais mokslais ir koku mastu kiekvienas pilietis turi užsiimti. Mes matome, kad net ir garbingiausi menai jam yra pajungti, kaip antai karo, ūkininkavimo ir iškalbos menai. Kadangi jis naudojasi visais kitais menais, be to, dar įstatymais nustato, ką reikia daryti ir nuo ko susilaikyti, tai jo galutinis tikslas apima ir visų kitų menų tikslus. Todėl šis tikslas žmonėms yra aukščiausiasis gėris. Nors šis tikslas yra toks pat ir paskiram žmogui, ir valstybei, vis dėlto jis stipriau ir tobuliau pasireiškia valstybėje – ir siekiant [aukščiausiojo gėrio], ir jį išsaugant. Sveikintinas dalykas, kai jį pasiekia paskiras žmogus, bet daug gražiau ir kilniau, kai jį pasiekia ištisos tautos ir valstybės³.

3. Mes čia ir tyrinėsime šiuos dalykus. Šiaip ar taip, jie siejasi su valstybės mokslu⁴. Mes jausimės pakankamai išdėstę dalyką tada, kai išaiškinsime jį tiek, kiek leis turimoji medžiaga. Juk ne visuose moksliniuose tyrinėjimuose reikia siekti visiško tikslumo, panašiai kaip ir ne visuose amatininkų ir menininkų kūriniuose. Mat kilnumo ir teisingumo supratimui, sudarančiam valstybės mokslo objektą, būdinga tiek daug skirtumų ir svyravimų, jog kilo mintis, kad tie dalykai yra tik sutartiniai, o ne

¹ Tikriausiai čia Aristotelis turi galvoje Platoną ir Eudoką Knidietį, kurių nuomonei jis nepritaria. Pasak Aristotelio, mokslai ir menai gali būti ir geri, ir blogi.

² Kalbama apie praktinius mokslus (*epistēmē*). Aristotelis skiria praktinius mokslus, kaip praktinį pažinimą, nuo menų, kaip sugebėjimo kurti daiktus.

³ Tai reikėtų suprasti taip, kad atskiro žmogaus laimė, gėris pasiekiami tik valstybėje. Tauta (*ethnos*), pasak Aristotelio, yra primityvesnė bendruomenės forma negu valstybė – polis.

⁴ Aristotelis neskiria mokslo apie individo gėrį nuo mokslo apie valstybės gėrį. Tikrasis mokslas esąs ne etika, o politika, kylanti iš papročių, o ne iš valstybės formų analizės.

prigimtiniai. Panašų svyravimą matome ir gėrybių sampratoje, nes daug kam iš jų kilo nelaimės: juk ne vienas yra žuvęs dėl turto, ne vienas – dėl narsumo.

Todėl mes, kalbėdami apie tokius dalykus ir remdamiesi tokiomis prielaidomis, pasitenkinsime tuo, kad nurodysime tiesą tik apgraibomis ir bendrais bruožais, ir kalbėdami apie dalykus, kuriuos išmanome tik apskritai ir remdamiesi atitinkamomis prielaidomis, parodysime tik iš jų išplaukiančias atitinkamas išvadas. Taip pat turėtų ir skaitytojas suprasti kiekvieną dėstymo dalelę. Mat išprusęs skaitytojas kiekvienoje mokslo srityje reikalaus tik tiek tikslumo, kiek jo leidžia dalyko prigimtis. Panašiai būtų beprasmiška iš matematiko reikalauti tik argumentų regimybės, o iš oratoriaus – loginių įrodymų.

Kiekvienas tinkamai sprendžia tik apie tai, ką jis išmano, – čia jis būna geras teisėjas. Apie paskiras sritis tinkamai sprendžia tik tas, kuris tose srityse yra išprusęs, o visapusiškai sprendžia tik visapusiškai išprusęs žmogus. Todėl jaunuoliui nedera klausyti paskaitų iš valstybės mokslo srities. Mat jis dar neturi gyvenimo patirties, o paskaitos kaip tik remiasi patirtimi ir nagrinėja kaip tik ją. Be to, jaunuolis labiau yra linkęs pasiduoti jausmams ir aistroms, tad tokios paskaitos jam būtų nenaudingos ir beprasmės, nes jų tikslas yra ne pažinimas, o veiksmas. Be to, nėra jokio skirtumo, ar žmogus jaunas dėl amžiaus, ar dėl nesubrendusio būdo, nes šį trūkumą lemia ne metai, o tai, kad jauni žmonės pasiduoda jausmams ir jų skatinami siekia savo tikslų. Tokiems žmonėms, panašiai kaip ir nesusivaldantiems, pažinimas yra nenaudingas. O tiems, kurie savo siekius ir veiksmus rimtai planuoja, pažinimas būna didžiai naudingas.

Tai tokia tegul bus įžanga apie klausytoją, apie tai, kaip reikia suprasti dėstomą medžiagą, ir apie patį dėstomą dalyką.

4. Kadangi kiekvienas pažinimas ir kiekvienas sąmoningas pasirinkimas siekia tam tikro gėrio, tai mes, tęsdami dėstymą, paklauskime, ko siekia valstybės tvarkymo menas ir koks iš visų veikla pasiekiamų gėrių yra aukščiausias. Dėl jo pavadinimo beveik visi žmonės sutinka: ir minia, ir išsimokslinusių⁵ jį vadina laime, o laimę jie sutapatina su žodžiais „gerai gyventi“ ir „sektis“. Bet dėl laimės esmės jau nėra sutarimo: minios nuomonė nesutinka su išminčių nuomone. Dauguma žmonių ją laiko koku nors aiškiai matomu ir apčiuopiamu dalyku, pavyzdžiui, malonumu arba turtu, arba garbe – kiekvienas vis kuo kitu. Dažnai net tas pats žmogus apie ją yra vis kitos nuomonės: apsirgęs laiko laime sveikatą, nuskurdęs – turtą, o žinodami esą nemokyti, žmonės gėrįsi tais, kurie kalba įspūdingai ir vartoja jiems nesuprantamus posakius.

Kai kurie⁶ manė, kad, be visų tų apčiuopiamų gėrybių, yra dar gėris pats savaime, dėl kurio visi tie dalykai yra virtę gėrybėmis. Visas tas nuomones iširti būtų beprasmiška; mes apsiribosime tik tomis nuomonėmis, kurios yra labiausiai paplitusios ir atrodo bent kiek mokslinės.

Mes neturime užmiršti, kad yra skirtumas tarp dėstymo, kuris remiasi pradmenimis, ir dėstymo, kuris veda prie pradmenų. Juk ir Platonas teisingai kėlė klausimą ir tyrinėjo, ar kelias eina nuo pradmenų, ar veda prie pradmenų – panašiai kaip stadione: [ar bėgama] nuo teisėjų posūkio stulpo link, ar atvirkščiai⁷. Reikia pradėti nuo žinomų dalykų, o šie būna dvejopi: arba tik mums žinomi, arba žinomi apskritai. Mes turime pradėti nuo tų dalykų, kurie mums žinomi. Todėl reikia, kad tas, kuris klausys paskaitų apie gėrį, teisingumą ir apskritai apie valstybės tvarkymo meną (ir iš to turės naudos), jau iš anksto turėtų tam tikrų gerų įpročių. Mat išėjus taškas yra „kad“ [dalykų nurodymas], ir jeigu tas „kad“ pakankamai paaiškės, nebereikės pridėti dar ir „kodėl“. Tokių įpročių žmogus arba jau turi pagrindus, arba lengvai juos įgis. O tas, kuris jų neturi ir nesugeba perimti, tegul paklauso, ką sako Heziodas:

Vyras geriausias tasai, kurs, viską giliai apgalvojęs,

⁵ Išsimokslinusių (*kharietes*) – tai filosofai, šiuo atveju platonikai.

⁶ Turimi galvoje Platono mokiniai.

⁷ Vieniems mokslams (pvz., geometrijai) būdingas „kelias nuo pradmenų“, nes jų pradmenys akivaizdūs; kitiems mokslams (pvz., etikai) toks kelias netinka, nes etinių pradmenų tikrumas nėra akivaizdus. Todėl Aristotelis pasirenka dialektinio pradmenų aiškinimo kelią. *Teisėjai* įteikdavo apdovanojimą bėgimo nugalėtojui.

Mato, kas jam pagaliau išeis ateity kuo geriausia.
Bet šaunuolis ir tas, kurs klauso gerų patarimų.
Tas gi, kurs pats nesuvokia nei kito gerų patarimų
Nededa savo širdin, tas vyras – niekam netikęs.⁸

5. Bet mes grįžkime prie tos vietos, nuo kurios buvome pasukę į šalį. Atrodo, kad dauguma žmonių – ir tai yra patys menkiausi žmonės – ne be pagrindo gėrj ir laimę supranta taip, kaip įprasta kasdieniniame gyvenime, ir laimę laiko malonumą. Todėl jie mėgsta gyvenimą, kupiną malonumų. Mat yra trys pagrindiniai gyvenimo būdai: ką tik mūsų minėtasis gyvenimas, gyvenimas tarnaujant valstybei ir filosofo gyvenimas. Dauguma žmonių yra vergiškos prigimties – jie pasirenka gyvulių gyvenimą. Ir vis tiek atrodo, kad jie turi šio tokį pagrindą, nes tarp aukštas vietas užimančių žmonių pasitaiko nemaža tokių, kuriems būdingos tos pačios aistros, kaip ir Sardanapalui⁹.

Kilnūs ir veiklūs žmonės pasirenka garbę – toks apskritai yra tikslas žmogaus, kuris savo gyvenimą paskyrė valstybei. Bet šis tikslas yra labiau išorinis negu tas, kurio mes siekiame. Mat čia svarbesnis yra tas, kuris teikia garbę, o ne tas, kuris ją gauna, tuo tarpu aukščiausiasį gėrj mes įsivaizduojame glūdint mūsų pačių viduje ir sunkiai atskiriamą nuo mūsų. Be to, atrodo, jog žmonės siekia garbės norėdami įsitikinti, kad jie patys yra verti. Todėl jie nori, kad juos gerbtų išmanantys žmonės, kurie juos gerai pažįsta, ir gerbtų už dorumą. Iš to darosi aišku, kad dorumas yra didesnė vertybė, ir galėtume sakyti, kad tai ir bus tikslas žmogaus, gyvenančio valstybės labui. Bet atrodo, kad ir šaunumas dar nėra tikslas tikraja to žodžio prasme. Juk gali atsitikti, kad doras žmogus visą gyvenimą miega arba nieko neveikia ir, be to, dar patiria kančias ir didžiausias nelaimes. Šitaip gyvenančio žmogaus niekas nelaikys laimingu, nebent norėtų žūtbūt išsaugoti savo paradoksalųjį teiginį. Bet užteks apie tai – jau pakankamai apie tai buvo kalbėta plačiau publikai skirtuose veikaluose¹⁰.

Trečiasis gyvenimo būdas yra filosofo tyrinėtojo gyvenimas – jį panagrinėsime vėliau. Pinigus kaupiančio žmogaus gyvenimas nėra laisvas, ir aišku, kad turtas nėra mūsų siekiamas gėris – juk jis yra tik priemonė kam nors kitam. Todėl tikslu veikiau galėtume laikyti anksčiau paminėtus dalykus [malonumą ir garbę], nes juos vertiname dėl jų pačių. Bet atrodo, kad ir jie nėra galutinis tikslas, nors juos remia visiems žinomi argumentai. Tuos dalykus kol kas atidėkime į šalį.

6. Bus geriau, jei mes panagrinėsime aukščiausiasį gėrj apskritai ir aptarsime paskiras nuomones apie jį, nors toks nagrinėjimas bus labai nemalonus, nes idėjas pradėjo vartoti mums artimi vyrai¹¹. O vis dėlto, norint išgelbėti tiesą, bus geriau – ir net būtina – atmesti net ir tas mintis, kurios mums yra pasidariusios savos ir tarsi į širdį jaugusios, – juk mes esame filosofai. Ir draugai, ir tiesa mums yra mieli, bet mūsų šventa pareiga atiduoti pirmenybę tiesai¹².

Tie, kurie pagrindė šitą mokslą, nesukūrė idėjų tų daiktų, apie kuriuos kalbėdami jie vartojo žodžius „pirmesnis“ ir „paskesnis“, todėl jie nesugalvojo nė skaičių idėjos. Tačiau žodį „geras“ mes taikome ir esmei, ir kokybei, ir santykiui. Bet tas, kas yra pats savaimė, esmė, yra iš prigimties ankstesnis už santykį (santykis yra tarsi kokia būties atžala arba atsitiktinis priedas). Todėl nėra jokios bendros idėjos tų dalykų, kuriems mes pridedame žodį „geras“.

Toliau. Kadangi žodis „geras“ turi tiek pat prasmių, kaip ir žodis „yra“ – jis vartojamas esmės kategorijoje, pavyzdžiui, dievas, protas; kokybės kategorijoje, pavyzdžiui, dorybės; kiekybės kategorijoje, pavyzdžiui, saikas; santykio kategorijoje, pavyzdžiui, naudingas; laiko kategorijoje, pavyzdžiui, proga; vietos kategorijoje, pavyzdžiui, gyvenamoji vieta ir kt., – tai aišku, kad negali būti

⁸ Cituota iš: *Heziodas. Darbai ir dienos*, 293–297 eil.

⁹ *Sardanapalas* – menamas Asirijos valdovas, gyvenęs IX a. pr. m. e., pagarsėjęs palaidu gyvenimu.

¹⁰ Tikriausiai turimi galvoje arba neišlikę paties Aristotelio populiarūs veikalai, arba plačiai žinomi kitų autorių (ne aristotelininkų) raštai.

¹¹ Pirmiausia turimas galvoje Platonas.

¹² Kritikuodamas Platono aukščiausiojo gėrio idėją, Aristotelis čia perfrazuoja paties Platono žodžius (plg. „Valstybė“, 595 c), kurie vėliau tapo garsiu lotynišku posakiu: „Amicus Plato, sed magis amica veritas“ („Platonas – draugas, bet dar didesnis draugas tiesa“).

[geras] kas nors visuotinai bendras ir vienas, nes tuo atveju [šis žodis] negalėtų būti vartojamas visose kategorijose, o tik vienoje.

Toliau. Kadangi vienai idėjai priklausančių daiktų ir mokslas yra vienas, tai ir visų daiktų, kuriems taikome žodį „geras“, taip pat turėtų būti tik vienas mokslas. O iš tikrųjų yra daug mokslų, net ir tada, kai žodį „geras“ vartojame vienoje kategorijoje, pavyzdžiui, progos mokslas: karo atveju tai bus karo mokslas, ligoje – gydymo menas. Arba saiko atžvilgiu: ligoje – gydymo menas, o mankštai – gimnastika.

Taip pat neaišku, ką tie žmonės nori pasakyti, prie kiekvienos sąvokos pridėdami „pats savaime“, juk „žmogus pats savaime“ ir „žmogus“ – tai tos pačios būtybės, žmogaus, pavadinimas. Nerasi jokio skirtumo tarp „žmogaus paties savaime“ ir „žmogaus“. O jeigu taip, tai tas pat bus ir dėl „gėrio paties savaime“ ir „gėrio“.

Taip pat „gėris pats savaime“ nebus didesnis gėris dėl to, kad jis yra amžinas, juk ilgalaikis baltumas nebus baltesnis už viendienį baltumą. Gal patikimesnis yra pitagorininkų mokslas – jie į gėrybių eilę įjungia ir vienetą. Atrodo, kad jais seka ir Speusipas¹³.

Bet apie tai bus kalbama kitur¹⁴. Mūsų išdėstytai kritikai būtų galima prikišti: čia kalbama ne apie kiekvieną gėrio pasireiškimą, o tik apie vienos idėjos apimamas gėrybes, kurių žmonės siekia ir kurias labai vertina dėl jų pačių, o tas gėrybes, kurias jos kuria arba kaip nors išsaugoja, arba sutrukdo tam, kas joms priešinasi, laiko tik priemone anoms įgyti ir vadina gėrybėmis kitokia prasme. Aišku, kad gėrybės taip vadinamos dvejoja prasme: gėrybės pačios savaime ir gėrybės kaip priemonės anoms įgyti. Todėl, gėrybes pačias savaime atskyrę nuo naudingų dalykų, pažiūrėkime, ar viena idėja apima gėrybes pačias savaime. Kokias gėrybes galėtume pavadinti gėrybėmis pačiomis savaime? Argi ne tokias, kurių siekiame tik dėl jų pačių, pavyzdžiui, protingumą, regėjimą, kai kuriuos malonumus ir garbę? Nors kartais jų siekiame ir dėl kitų tikslų, vis tiek jas galėtume priskirti prie gėrybių pačių savaime. O gal nėra kito gėrio paties savaime, kaip tik gėrio idėja? Tada ji būtų tik tuščia forma be turinio. O jeigu ir kiti dalykai priklauso prie gėrybių pačių savaime, tai juose visuose turėtų išryškėti ta pati gėrio sąvoka, kaip antai ta pati baltumo sąvoka tinka sniegui ir baltiems dažams. Bet garbei, protingumui, malonumui būdinga vis kita, skirtinga gėrio sąvoka. Taigi nėra kokio nors visuotinio gėrio vienos idėjos prasme.

Tad kokia prasme gėrį vadiname gėriu? Juk „gėris“ – ne atsitiktinis homonimas, taikomas įvairiems dalykams. O gal taip vadiname dėl to, kad tie visi gėriai yra kilę iš vienintelio bendro gėrio arba visi siekia to paties vienintelio gėrio, o gal taip sakome pagal analogiją? Antai kaip kūnui būdingas regėjimas, taip sielai – protingumas; analogiškai ir kitiems dalykams. Bet dabar tuos dalykus verčiau atidėkime į šalį. Tikslus jų nagrinėjimas priklauso kitai filosofijos sričiai.

Panašiai yra ir su idėjų mokslu. Net jeigu ir egzistuočių gėris, kuris būtų vienas ir būtų siejamas su visais gerais dalykais apskritai arba egzistuočių skyrium ir pats savaime, aišku, kad žmonės savo veiksmais negalėtų jo realizuoti arba įgyti. Bet žmonės kaip tik siekia tokio gėrio. Tiesa, kai kas galėtų manyti, kad tą absoliutųjį gėrį būtų galima pažinti atsižvelgiant į gėrybes, kurias galima iš tikrųjų įgyti ir realizuoti. Tai būtų mums tarsi pavyzdys: iš jo mes galėtume geriau pažinti „gėrybes mums“, o pažinę jas ir įgyti. Šis teiginys turi šiojį tokį pagrindą, bet jis prieštarauja praktinei menų veiklai: visi menai siekia savojo gėrio ir stengiasi ištaisyti jo trūkumus, bet nesirūpina pažinti absoliutųjį gėrį. Žinoma, tai nėra pagirtinas dalykas, kad visi menininkai nepažįsta tokios svarbios pagalbinės priemonės ir net nesistengia pažinti. Bet, kita vertus, sunku nesutikti ir su tokiu samprotavimu: kokia nauda bus audėjui ar dailidei iš to, kad jis pažins absoliutųjį gėrį? Arba kaip taps geresniu gydytoju ar karvedžiu tas, kuris bus pasinėręs į tos idėjos kontempliaciją? Juk aišku, kad gydytojas turi galvoje ne „sveikatą pačią savaime“, o žmogaus sveikatą, tikriau sakant, savo ligonio sveikatą. Juk jis gydo paskirus žmones. Tai tiek apie šitas problemas.

¹³ *Speusipas* – Platono mokinys, sekęs pitagorininkais, kurie sudarė „gėrybių eilę“ – tam tikrą „gerą“ priešybių porų lentelę. Aristotelis manė, kad geriau laikyti vienetą gėriu negu gėrį – vienetu.

¹⁴ Apie tai kalbama Aristotelio „Metafizikoje“.

7. Grįžkime vėl prie mūsų nagrinėjamo gėrio ir pažiūrėkime, kas tai yra. Kiekvienoje veikloje ir kiekviename mene jis būna vis kitoks. Vienoks jis būna gydymo mene, kitoks karo mene, panašiai ir kituose menuose. Tai kas yra tas kiekvieno meno gėris? Argi jis nebus tai, dėl ko daroma visa kita? Gydymo mene tai bus sveikata, karo mene – pergalė, statybos mene – namas, kituose menuose – vis kas kita. Tai bus kiekvienos veiklos ir kiekvieno pasiryžimo tikslas. Juk dėl jo žmonės daro visa kita. Taigi, jeigu visos veiklos rūšys turi vieną tikslą, tai bus ir vienas veikla pasiekiamas gėris, o jei yra daug tikslų, tai bus daug ir pasiekiamų gėrybių.

Tad mūsų samprotavimas, eidamas kitu keliu, priėjo tą pačią išvadą. Pamėginkime tą dalyką dar geriau išsiaiškinti. Kadangi yra daug tikslų, o mes kartais vienus tikslus pasirenkame dėl kurio nors kito tikslo, pavyzdžiui, turtą, fleitą, apskritai visokius įrankius, tai aišku, kad ne visi tikslai yra galutiniai – tik aukščiausiasis gėris yra galutinis tikslas. Taigi, jeigu yra tik vienas galutinis tikslas, tai jis ir bus mūsų siekiamas gėris, o jeigu jų yra daug, tai gėris bus tas, kuris bus tobuliausias. Tikslą, kurio siekiame tik dėl jo paties, vadiname tobulesniu už tą, kuris yra tik priemonė kitam tikslui pasiekti, o tą, kurio niekuomet nesiekiame dėl kitų tikslų, – tobulesniu už tuos tikslus, kurių siekiame ir dėl jų pačių, ir dėl kitų tikslų. Absoliučiai tobulu vadiname tą tikslą, kurio siekiame tik dėl jo paties, o niekuomet – dėl kitų tikslų.

Toks gėris kaip tik yra laimė. Mat ją visuomet pasirenkame dėl jos pačios, o niekuomet – dėl ko nors kito. Garbę, malonumą, išmintingumą, kiekvieną dorybės rūšį pasirenkame ir dėl jų pačių – juk, net nesitikėdami iš jų kokios naudos, mes kiekvieną iš jų pasirinktume, – bet ir dėl laimės, nes manome, kad jie mus ves į laimę. Tačiau laimės niekas nepasirenka dėl kitų dalykų, o pasirenka tik dėl jos pačios.

Tas pat išeina ir remiantis [laimės] pakankamumo sau sąvoka. Mat tobuliausiam gėriui pakanka paties savęs. Pakankamumo sau sąvoką mes taikome ne tik paskiram vienišam žmogui, bet taip pat susijusiam su tėvais, vaikais, žmona ir apskritai su draugais ir piliečiais, nes žmogus iš prigimties yra skirtas bendruomenei. Tik reikia nustatyti kokią nors šių ryšių ribą, nes jei siesime žmogų su protėviais, ainiiais ir draugų draugais, nebus galo. Tačiau apie tai vėliau pakalbėsime. Pakankamu sau mes vadiname tai, kas, visiškai atskirai imama, padaro gyvenimą pageidaujamą ir neturintį jokių trūkumų. Mes manome, kad toks dalykas yra laimė: ji yra labiausiai iš visų gėrybių siektina, nes nėra kitų gėrybių sumos sudedamoji dalis, o jei įjungtume ją į kitų gėrybių aibę, net mažiausio gero dalyko prisidėjimas padarytų ją dar labiau siektiną; mat tas priedas padidintų jos vertę, o didesnė gėrybė visuomet yra labiau siektina. Taigi atrodo, kad laimė yra tai, kas tobula, kam pakanka savęs paties; ji yra mūsų veiklos galutinis tikslas.

Aukščiausiojo gėrio sutapatinimas su laime galbūt jau yra apskritai visų pripažįstamas dalykas, bet vis tiek būtų pageidautina tiksliau nusakyti, kas ji yra. Į tai atsakysime, jei nustatysime, kokie yra žmonėms būdingi darbai. Mat kaip fleitininko, skulptoriaus, kiekvieno menininko ir apskritai kiekvieno dirbančio ir ką nors pasiekiančio vertingumą ir sėkmę lemia darbo rezultatai, taip, atrodo, turėtų lemti ir žmogaus, jei žmogui iš viso yra būdingi kokie darbai. Dailidė ir batsiuovys dirba ir pasiekia tam tikrų rezultatų. Nejaugi žmogus kaip toks nieko nedirbtų ir iš prigimties būtų neveiklus? Kaip akis, ranka, koja ir apskritai kiekviena kūno dalis turi sau būdingą funkciją, taip, matyt, ir žmogus, be dalinių funkcijų, turi tam tikrą savo funkciją. Kas tai galėtų būti? Tai nebus gyvybės pasireiškimas, nes jis yra bendras ir augalams, o mes ieškome to, kas būdinga tik žmogui. Taigi atmeskime gyvybės pasireiškimą, – jos funkcija yra maitinti ir augti. Toliau būtų gyvybė kaip pojūčių pasireiškimas. Bet ir ši gyvybės apraiška yra bendra ir arkliui, ir jaučiui, ir kiekvienam gyvūnui. Tad belieka tik tam tikra protą turinčios sielos dalies veikla. Ta sielos dalis paklūsta protui, o kita vertus, ji pati turi protą ir veikia protaudama. Kadangi ši [su sielos protingąja dalimi susijusi] gyvybės apraiška yra suprantama dvejopai¹⁵, tai iš tų dviejų prasmų reikia pasirinkti gyvybės apraišką kaip proto

¹⁵ „Dvejopai“ reiškia, kad sugebančios protauti būtybės gyvenimas filosofų gali būti suprantamas kaip pasyvi, statinė šio sugebėjimo turėjimo būseną (*hexis*) ir kaip veikla (*energeia*), jeigu sugebėjimas protauti yra valdomas, juo naudojamas, kaip naudojamas, pavyzdžiui, kalba.

veiklą, nes ji geriau atitinka gyvybės sąvoką. Jeigu žmogui priderantis darbas yra jo sielos veikla, kuri remiasi jos protinguoju pradū arba vyksta ne be jos protingojo prado, jeigu tam tikro žmogaus ir žymaus žmogaus darbą rūšies atžvilgiu vadiname tapačiais, pavyzdžiui, kitaristo ir žymaus kitaristo darbą, ir taip darome visais atvejais, atitinkamo darbo pranašumu laikydami meistriškumą: kitaristo darbas yra grojimas, o žymaus kitaristo – puikus grojimas; jeigu taip yra ir jeigu žmogaus darbu laikome tam tikrą gyvenimo būdą, t. y. gyvenimą kaip sielos veiklą ir darbą remiantis protinguoju sielos pradū, o žymaus žmogaus gyvenimą laikome tokiu pačiu, tik geriau ir tobuliau veikiančiu; jeigu kiekvienas darbas tobulai atliekamas tik remiantis jam būdinga dorybe, – jei taip yra, tai aukščiausias žmogui pasiekiamas gėris yra sielos veikla jai būdingos dorybės prasme, o jeigu yra daug dorybės formų, tai geriausios ir tobuliausios dorybės¹⁶ prasme.

Reikia dar pridurti: per visą žmogaus gyvenimą, nes „viena kregždė dar ne pavasaris“, taip pat ir viena diena. Panašiai nepadarys žmogaus laimingo viena diena ar trumpas laiko tarpas.

Tai tokie aukščiausiojo gėrio apmatai. Mat pirmiausia reikia sukurti apmatų, o jau paskui smulkiai aprašinėti. Kai apmatai geri, tada bet kas gali darbą tobulinti ir plėtoti jo sudedamąsias dalis. Laikas čia būna geriausias patarėjas ir padėjęjas. Šitokiu būdu vyko ir menų pažanga, nes kiekvienas gali pridėti tai, ko dar trūksta.

Bet čia reikia prisiminti tai, ką anksčiau sakėme: ne visuose dalykuose reikia siekti tokio pat tikslumo – kiekvienu atveju siekti tik tiek, kiek leidžia turimoji medžiaga, ir tik tokiu mastu, kokį galima pasiekti nagrinėjant atitinkamam dalykui būdingu metodu. Juk, pavyzdžiui, dailidė ir matematikas skirtingai žiūri į stačiakampį: vienas žiūri, kuo stačiakampis yra naudingas jo darbui, o kitas tiria, kas jis yra ir kokios jo ypatybės, nes jam rūpi tirti pačią tiesą. Panašiai reikia elgtis ir kitais atvejais, kad šalutiniai dalykai neužgožtų pagrindinio. Ne visur lygiai reikia ieškoti ir priežasčių, kartais užtenka parodyti, kad tikrai taip yra, pavyzdžiui, pradmenų atveju – juk išeities taškas ir pradmuo yra tai, kas iš tikrųjų yra. Vienus pradmenis galime pažinti indukcijos būdu, kitus intuicija, dar kitus tam tikru pripratimu, kitus vėl kitokiais būdais. Prie kiekvieno pradmens reikia pamėginti eiti tuo keliu, kuris atitinka jo prigimtį, ir stengtis tiksliai apibrėžti, nes tai labai svarbu tolesniam tyrinėjimui. Juk manoma, kad pradžia yra daugiau negu pusė viso dalyko¹⁷, ir tyrinėjant ji daug ką nušviečia.

8. Laimę reikia tyrinėti remiantis ne tik loginėmis išvodomis ir prielaidomis, iš kurių darome tas išvadas, bet taip pat žmonėse paplitusiomis nuomonėmis apie ją, nes su tiesa visi faktai sutinka, o tarp netiesos ir tiesos tuojau iškyla nesutarimų.

Gėrybės yra skirstomos į tris rūšis: į vadinamąsias išorines, į sielos gėrybes ir kūno gėrybes. Iš jų sielos gėrybes mes laikome aukščiausiomis ir gėrybėmis tikrąja to žodžio prasme, o sielos veiklą ir darbą priskiriame prie sielos gėrybių. Taigi mūsų aukščiausiojo gėrio apibrėžimas yra teisingas; jis sutinka su iš senovės einančia žmonių nuomone, filosofai jį taip pat priima. Jis yra teisingas dar ir dėl to, kad tam tikra veikla ir darbas yra laikomi galutiniu tikslu, nes tuo galutinis tikslas priskiriamas prie sielos, o ne prie išorinių vertybių. Su mūsų apibrėžimu dera ir teiginys, kad laimingas žmogus gerai gyvena ir jam gerai einasi, nes pagal mūsų apibrėžimą laimė yra geras gyvenimas ir gerovė.

Mūsų laimės apibrėžime yra ir visi paprastai žmonių reikalaujami laimės elementai. Mat vieniems laimė yra dorybė, kitiems – supratingumas, dar kitiems – filosofų išmintis. Kiti prie šių dalykų arba prie vieno kurio nors iš jų dar prideda malonumą arba juos supranta kaip neatskiriama susijusius su malonumais, arba ne be malonumų, pagaliau dar kiti prie viso to prideda išorinę sėkmę. Daugelis tų nuomonių yra plačiai paplitusios, jos atsirado dar senovėje, kitas skelbia tik kai kurie žymūs vyrai. Abiem atvejais negalima sakyti, kad tos nuomonės visiškai klaidingos – bent vienų arba keletu atžvilgių jos yra teisingos.

Mūsų apibrėžimas sutinka su [nuomonėmis] tų, kurie sako, kad laimė yra dorybė arba tam tikra

¹⁶ Turima galvoje filosofinė išmintis.

¹⁷ Heziodo poemoje „Darbai ir dienos“ kalbama, kad pusė saugiau už visumą, t. y. dalytis po lygiai yra naudingiau negu imti sau viską; todėl Aristotelis ir sako, kad „pradžia yra daugiau negu pusė viso dalyko“.

dorybė, nes dorybei būdinga sielos veikla, atitinkanti dorybę. Žinoma, yra didelis skirtumas, ar aukščiausiąjį gėrį suprantame kaip dorybės turėjimą, ar kaip naudojimąsi ja, ar jį laikome tik [sielos] nuostata (*hexis*), ar veikla. Juk gali būti [sielos] nuostata, bet nieko gero nepadaro, kaip antai miegodami arba ir šiaip nieko neveikdami. Veikloje šito negali būti, nes žmogus būtinai veiks ir gerai veiks. Kaip olimpiadose ne tie apvainikuojami, kurie yra gražiausi ir stipriausi, o tie, kurie dalyvauja varžybose – iš jų kai kurie tampa nugalėtojais, – taip ir gyvenime tik tie gauna pergalės vainiką, kurie teisingai veikia.

Jų gyvenimas jau pats savaime yra malonus. Mat malonumas yra sielos būseną, o malonumą kiekvienam teikia tai, kas ką mėgsta, pavyzdžiui, arklys tam, kuris mėgsta arklius, scenos reginys tam, kuris tokius reginius mėgsta, lygiai taip pat ir teisingi darbai tam, kuris mėgsta teisingumą, ir apskritai doras poelgis tam, kuris mėgsta dorybę. Daugumos žmonių malonumai kovoja vieni su kitais, nes jie nėra malonumai iš prigimties¹⁸, o tas, kuris mėgsta kilnius dalykus, džiaugiasi tik tais dalykais, kurie iš prigimties yra malonūs – tokie būna dorybingi darbai: jie yra malonūs ir tiems, kurie mėgsta kilnumą, ir patys savaime. Tokių žmonių gyvenimui nereikia malonumo tarsi kokio prikabinamo papuošalo, nes jų gyvenimas yra savaime malonus. Prie to, kas pasakyta, dar reikia pridurti, kad tas, kuris nesidžiaugia kilniais darbais, negali būti laikomas dorybingu; juk nepavadinsi teisingu to, kuris nesidžiaugia teisingu elgesiu, nei kilniaširdžiu to, kuris nesidžiaugia kilniaširdiškais darbais, – taip yra ir visais kitais atvejais. O jeigu taip, tai dori veiksmai yra patys savaime malonūs: kiekvienas iš jų yra ne tik malonus, bet ir vertingas bei gražus – ir didžiausiu mastu, jeigu tik kilnus žmogus apie juos teisingai sprendžia, o, kaip sakėme, jis sprendžia teisingai. Taigi laimė yra aukščiausias, gražiausias ir maloniausias gėris; tos trys sąvokos yra viena nuo kitos neatskiriamos, kaip pasakyta Delo¹⁹ įrašė:

Kas teisingiausia – gražiausia, o būti sveikam – naudingiausia.
Bet maloniausia užvis – tai, ką tu myli, laimėt.

Mat visi šie dalykai priklauso prie aukščiausiųjų veiklos formų. Tas veiklos formas arba vieną iš jų – pačią geriausią – vadiname laime.

Vis dėlto, kaip jau sakėme, laimei reikia ir išorinių gėrybių. Mat, neturint materialinių išteklių, neįmanoma arba bent jau nelengva kilniai elgtis. Juk daug ką galime pasiekti tik turėdami draugų, tarsi kokių įrankių, arba turto, arba politinę galią. Kai kurių gėrybių, pavyzdžiui, aukštos kilmės, gerų vaikų, grožio, stoka aptemdo pačią laimę. Juk nebus labai laimingas bjaurios išvaizdos, žemos kilmės, vienišas ir bevaikis žmogus. Dar mažiau laimės turės tas, kurio vaikai ir draugai bus blogi arba kurio geri vaikai išmirs. Todėl, kaip sakėme, laimei reikia ir šitokių palankių aplinkybių. Užtat kai kurie žmonės sėkmę sutapatina su laime, o kiti – dorybę.

9. Čia kyla klausimas: ar laimę įgyjame mokydami, ar į ją įprasdami, ar kokiu kitu būdu lavindami? O gal laimė yra dievų dovana arba atsiranda atsitiktinai? Jeigu dievai apskritai žmonėms duoda kokių dovanų, tai, nuosekliai galvojant, ir laimė turėtų būti dievų duota, tuo labiau kad ji yra vertingiausia iš visų žmogiškų gėrybių. Bet tai priklauso kitai mūsų tyrinėjimo sričiai. Tačiau net jeigu ji nebūtų dievų siunčiama, o tik atsirastų iš dorų elgesio arba mokymosi, arba lavinimosi, vis tiek ji būtų dieviškiausia iš visų gėrybių, nes, būdama dorybės tikslas ir atpildas už dorybę, ji vis tiek būtų dieviška ir palaiminga.

Laimė yra daug kam prieinama; tam tikru būdu mokydami ir stropiai lavindami, ją gali įgyti visi, jei tik jie nebus doroviškai suluošinti. Jeigu geriau šitokiu būdu tapti laimingam, o ne atsitiktinai, tai reikia manyti, kad iš tikrųjų taip ir yra, nes dalykams, kurie susiję su prigimtimi, būdinga būti kuo tobuliausiems. Panašiai ir dėl tų dalykų, kuriuos žmogus ir kiekviena priežastis kuria sąmoningai, o

¹⁸ Pavyzdžiui, žmogus, mėgstantis turėti draugų ir kartu juos kankinti, negali patirti abiejų malonumų, nes antruoju atveju malonumas yra nenatūralus (t. y. ne iš prigimties kilęs).

¹⁹ Užrašas ant Letonės šventyklos propilėjaus Dele.

ypač tų, kurie susiję su geriausios priežasties²⁰ veikimu. Būtų grubiausia klaida kilniausią ir gražiausią dalyką patikėti atsitiktinumui.

Mūsų laimės apibrėžimas šiek tiek paaiškina ir klausimą, ar laimė yra atsitiktinumas. Mes sakėme, kad laimė yra tam tikra sielos veikla jai būdingos dorybės prasme. Iš kitų gėrybių vienos yra laimei būtinos, o kitos savo esme yra jai tik pagalbinės priemonės ir naudingi įrankiai. Tatai sutinka su tuo, kas iš pradžių buvo pasakyta. Ten nustatėme, kad valstybės valdymo menas yra aukščiausias tikslas. Jis labiausiai rūpinasi auklėti piliečius, kad jie būtų geri ir sugebėtų kilniai elgtis.

Suprantama, kad nei jaučio, nei arklio, nei kito kurio gyvulio mes nepavadintume laimingu, nes nė vienas iš jų negali dalyvauti tokioje veikloje, kurią mes aprašėme. Dėl tos priežasties ir vaikas nėra laimingas nes dėl jauno amžiaus jis dar negali užsiimti tokia veikla, o jeigu vaikai būna vadinami laimingais, tai tik turint viltį, kad jie tokie bus. Mat, kaip sakėme, laimei reikia ir tobulos dorybės, ir ištiso gyvenimo. Juk gyvenime įvyksta visokių pasikeitimų ir visko atsitinka: net laimingiausių žmogų senatvėje gali ištikti baisios nelaimės, kaip, pavyzdžiui, Trojos epe pasakojama apie Priamą; jo, patyrusio tokią laimę ir taip nelaimingai žuvusio, niekas nepavadins laimingu.

10. O gal nė vieno žmogaus negalima laikyti laimingu, kol jis tebegyvena? Gal, kaip patarė Solonas, reikia „žvelgti į galą“²¹? O jeigu su tuo sutiksime, tai argi galima sakyti, kad numiręs žmogus jau yra laimingas? Gal tai būtų nesąmonė, ypač kad mes laimę laikome tam tikra veikla? Bet jeigu mes mirusio nelaikome laimingu – ir Solonas to nenori teigti, jo mintis tokia: žmogų reikia laikyti tikrai laimingu tik tada, kai jis būna jau išsivadavęs nuo nelaimių ir nesėkmių, – ir šitas požiūris mums sukelia tam tikrą neaiškumą. Juk paplitusi nuomonė, kad ir miręs patiria ir gera, ir bloga kaip ir gyvasis, kaip antai garbę ir negarbę, vaikų, apskritai palikuonių sėkmes ir nesėkmes, tik šito nejaučia. Bet ir čia yra neaišku. Juk žmogui, kuris visą gyvenimą nugyveno laimingai ir gražiai numirė, iš palikuonių gali grėsti visokių nemalonių dalykų: vieni palikuonys gali būti geri ir pelnytai sėkmingai gyventi, o kiti – atvirksčiai. Be to, ir priklausomai nuo atstumo tarp atskirų kartų jų likimai gali visaip įvairuoti. Būtų tikrai keista, jei ir miręs visa tai kartu su jais išgyventų ir būtų čia laimingas, čia nelaimingas. Bet, kita vertus, taip pat būtų keista, jei palikuonių likimas visiškai arba bent trumpą laiką tarpą neatsilieptų jų protėvių likimui.

Bet grįžkime prie pradžioje iškelto klausimo. Gal jo išsprendimas padėtų išaiškinti ir šiuos neaiškumus. Jeigu reikia žvelgti į gyvenimo pabaigą ir tik tada žmogų laikyti laimingu – ne dėl to, kad jis yra laimingas, bet kad anksčiau buvo laimingas, tai argi ne keista, jei tada, kai žmogus laimingas, bus vengiama sakyti tiesą dėl tos priežasties, kad gyvųjų nenorima vadinti laimingais, nes galimi visokie laimės pasikeitimai, o laimė įsivaizduojama kaip tai, kas pastovu ir labai sunkiai išjudinama, tuo tarpu žmogų dažnai ištinka visokios likimo permainos? Juk aišku, kad, žiūrėdami tų permainų, tą patį žmogų turėtume vadinti čia laimingu, čia vėl nelaimingu, – taip laimingą padarytume tarsi koku chameleonu ir statula, stovinčia ant supuvusio pjedestalo. O gal apskritai klaidinga žiūrėti likimo permainų? Juk ne nuo jų priklauso tai, kas gera ar bloga: kaip jau sakėme, žmogaus gyvenime jos yra reikalingos kaip tam tikras priedas, bet tikrajai laimei lemiamas dalykas yra dorovinis tobulėjimas, o tai, kas jam priešinga, sukelia nelaimę.

Mūsų laimės apibrėžimą patvirtina ir ką tik minėtas šio klausimo sprendimas. Juk jokie žmogaus darbai nepasižymi tokiu pastovumu kaip dorovinga veikla – toji veikla yra net patvaresnė už mokslus, o aukščiausios tos veiklos formos yra pačios patvariausios, nes laimingas žmogus jomis giliausiai ir nuolat vykdo savo gyvenimo paskirtį. Matyt, dėl tos priežasties jos niekuomet neužmiršamos. Tad laimingas žmogus visuomet jaus tą siekiamą laimės pastovumą, visą gyvenimą jis išliks toks pat laimingas. Jei ne visuomet, tai bent dažniausiai jis savo darbu ir kontempliacija realizuos dorovines vertybes, o atsitiktines laimės permainas iškęs kuo kilniausiai, prisitaikydamas prie kiekvienos iš jų, – tai bus tikrai geras žmogus, tvirtas, nepriekaištingas.

²⁰ Geriausioji priežastis – protas arba žmogus kaip protinga būtybė.

²¹ Šis žymus Atėnų politikas, vieno iš septynių antikos išminčių Solono (VI a. pr. m. e.) posakis reiškia ne gyvenimo pabaigą, bet vidinių tikslų įsikūnijimą.

Atsitiktinių permainų būna daug, didelių ir mažų. Aišku, kad mažosios laimės permainos – tiek geros, tiek priešingos – neišmuša gyvenimo iš vėžių. Didelės ir dažnos laimės permainos, priešingai, jeigu jos būna geros, gyvenimą padaro dar laimingesnį – jos skirtos gyvenimui papuošti, o jomis pasinaudojant galima atlikti ir vertingus darbus. O jeigu įvyksta atvirkščiai, tada jos apkartina ir gadina laimę: kelia liūdesį ir dažnai sutrukdo darbą. Bet net ir tokiais atvejais būna ryškus kilnus elgesys, jei tik žmogus ramiai iškenčia daug ir didelių smūgių – ne todėl, kad jis būtų nejautrus, bet todėl, kad yra kilnus ir didžiadvasis.

Bet jeigu, kaip sakėme, pagrindinis gyvenimo požymis yra veikla, tai nė vienas laimingas žmogus negali tapti nelaimingas, nes jis niekada nedarys to, kas yra žema ir ko verta neapkęsti. Mes manome, kad tikrai geras ir protingas žmogus visas laimės permainas kilniai iškęs ir kiekvienu atveju pagal aplinkybes kiek tik įmanoma kuo geriausiai jomis pasinaudos, jis pasielgs kaip geras karvedys, kuris visuomet geriausiai panaudos turimą kariuomenę pergalei pasiekti, arba kaip batsiuovys, kuris iš turimos odos sugebės pasiūti puikiausius batus, – juk taip elgiasi ir visi kiti meistrai. O jeigu taip, tai laimingasis niekuomet negalėtų tapti nelaimingas, – žinoma, jis nebūtų ir ištiesai nelaimingas, jeigu jį ištiktų Priamo likimas.

[...]

Iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius

Aristotelis, *Rinktiniai raštai*, sudarė Antanas Rybelis, Vilnius: Mintis, 1990, p. 63–79.